

УДК 37.0-021.3

НАДІЯ КАСЯРУМ

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ОСВІТНІЙ ПРОСТІР: СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ

У статті систематизовано відомості стосовно поняття «освітній простір», яке виокремлює достатньо новий феномен у розвитку освітньої сфери, визначено рівні та типи освітнього простору, розкрито динаміку формування освітнього простору на прикладі європейського освітнього простору.

***Ключові слова:** освітній простір, рівні та типи освітнього простору, європейський освітній простір.*

Постановка проблеми. Поступово до педагогічного тезаурусу життя привносить нові поняття, одним з яких є поняття освітнього простору (англ. Education Area, або EA). У статті проаналізуємо, як саме відбувалось становлення зазначеного поняття у педагогічній науці та у глобальній людській спільноті, які реалії освітньої сфери воно відображає.

Слово «простір» визначає порядок речей і процесів у світі. У просторі відбувається особистісне і професійне життя людей, їх праця, навчання. Просторові характеристики буття є дуже важливими для людини. Простір розглядається як умова і результат діяльності суб'єкта, її продукт. Увага до проблем життєвого світу людини примусила переосмислити сучасну освітню парадигму, зосередитись на тих просторах, які є похідними суб'єкта діяльності – людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Просторові характеристики соціального простору досліджували відомі філософи, соціологи, психологи І. Кант, П. Бурдьє, Б. Верлен, Е. Дюркгейм, П.А. Сорокін, Дж. Тернер, М. Хайдеггер та інші. Науковцями проаналізовано різні аспекти освітнього простору (ОП): філософсько-культурологічний (В.А. Конев, Р.Б. Квеско, Г.М. Шевелева); ОП як педагогічне явище (В.І. Гінеціанський, Е.В. Мещерякова, Т.Й. Франчук); ОП як простір особистісного розвитку (Є.В. Бондаревська, В.В. Серіков, І.Д. Фрумін, Б.Д. Эльконін); проектування освітнього простору (О.С. Газман, М.В. Кларін, В.Я. Левін, В.А. Ясвін).

У дослідженнях проблем освітнього простору можна виділити декілька тенденцій: аналіз педагогічних явищ у межах єдиного ОП; вивчення окремих підпросторів: дидактичного, виховного, особистісного; аналіз окремих аспектів ОП (полікультурний освітній простір, культурно-освітній простір, освітній простір як специфічна комунікативна система).

Виклад основного матеріалу дослідження. Прискорення інтеграційних процесів у різних галузях життя суспільства спричинило тенденцію позначати їх сутність як формування й розвиток певного простору: економічного, інформаційного, освітнього, надаючи йому значення взаємодії суб'єктів суспільної діяльності (соціальних інститутів) у межах певних територій: освітньої установи, міста, регіону, країни, а також у межах групи країн, які мають спільні історичні, культурні, освітні традиції (європейський освітній простір, освітній простір держав СНГ), і навіть у глобальному масштабі – світовий освітній простір. Відтак, поряд із термінами «політичний простір», «економічний простір», «інформаційний простір», «соціальний простір» сформувалось поняття «освітній простір».

В освітній простір людина включається в будь-який період свого життя. При цьому відбувається «зрощення» людського життя і діяльності певного закладу освітньої сфери: дошкільної установи, загальноосвітньої школи, закладу професійної освіти, ВНЗ, курсів перепідготовки/підвищення кваліфікації, закладу освіти «третього віку» тощо. В цей час життя людини водночас із її освітньою діяльністю регулюється правилами освітнього

закладу, відбувається в певних умовах, певному просторі і часі, що дає привід говорити про освоєння нею частини освітнього простору.

Термін «освітній простір» відображає певні зміни у поглядах науковців на проблему впливу суспільства на умови розвитку особистості, взаємодії суспільства та особистості. Освітній простір тлумачать як сферу суспільної діяльності, де здійснюється цілеспрямоване соціокультурне відтворення людини, формування і розвиток особистості. Освітній простір, об'єднуючи ідеї освіти і виховання, створює освітню протяжність з освітніми подіями, явищами з трансляції культури, соціального досвіду, особистісних смислів. Під освітнім простором слід розуміти просторово-часове поле функціонування і розвитку системи освіти як відкритої й активної соціальної сфери, в якій діє ідеологія формування особистості з урахуванням умов зовнішнього середовища (природно-кліматичних, демографічних, екологічних, соціально-економічних, політичних й ін.), потреб соціальних замовників (і самої особи), реалізуються освітні послуги установами освіти й організаціями, що володіють освітнім, виховним і розвивальним потенціалом.

Освітній простір суспільства є формою соціальної єдності людей, яка створюється в результаті їх спільної освітньої діяльності. Цілі такої діяльності визначаються потребами суб'єктів освіти. Призначення освітнього простору полягає в створенні необхідних умов для передачі в суспільстві досвіду від покоління до покоління, яке забезпечують такі чинники як відповідна інфраструктура, інформаційне забезпечення, соціальні умови.

У визначенні освітнього простору виокремлено соціально-географічний, системно-цілісний, локально-постерний підходи. В соціально-географічному підході відображено створення єдиного освітнього простору в межах соціальних регіонів, географічних територій та держав з урахуванням їх специфіки за умови наявності єдиного інформаційного середовища. Прибічники системно-цілісного підходу розглядають освітній простір як елемент соціальної формації, як взаємодію різних рівнів системи освіти й особистості. В локально-постерному підході використовують поняття освітній простір освітньої установи або її складової.

Освітній простір має певні характеристики: територіальна визначеність освітніх послуг, цілісність елементів освіти, системність, наявність просторових координат, інформаційність, особистісно-розвивальна спрямованість освіти, єдність вимог до змісту освіти на певному рівні та певній території, характерних для суспільства або громади при передачі соціального досвіду. Освітній простір складається з автономних самостійних структур, які об'єднані певними ідеями і концепціями. Поліструктурність ОП дозволяє розуміти його як умову збагачення і розвитку автономних структур, як безліч взаємодіючих різних за масштабами освітніх систем (просторів) різного рівня. Освітній простір виступає як чинник безперервності освіти при збереженні основоположних елементів її системи, це створює формально рівні можливості для кожної особистості.

У створенні ОП беруть участь: міжнародна діяльність держав в освітній галузі; соціальні інститути освіти; установи освіти; окремі регіональні, міждержавні і недержавні освітні структури (союзи, асоціації, фундації); природні об'єкти, що мають освітній потенціал; засоби масової комунікації; Інтернет; громадськість; освітні теорії і концепції; соціально-психологічні стереотипи людей, що регламентують їх поведінку щодо освіти. Освітній простір передбачає формування широкого кола суб'єктів для створення системи непрямого управління освітнім розвитком особистості, пропонує варіативні освітні послуги.

За час розвитку людства ОП як соціальний феномен пройшов декілька етапів: 1) безпосереднє спілкування особистості з носіями соціального досвіду до винаходу писемності; 2) акумулювання своєрідних вузлів освітнього простору в монастирях та університетах, які призвели до освітньої стратифікації, тобто наявності в суспільстві освітніх середовищ з різними освітніми можливостями, освітнім потенціалом; 3) вирівнювання характеристик освітнього простору завдяки книгодрукуванню, розвитку транспорту та засобів зв'язку; 4) інтеграція й глобалізація ОП.

Освітній простір є складною ієрархічною структурою, пірамідою просторів. У ньому виділяють низку рівнів: глобальний, континентальний, освітній простір країни,

національно-регіональний, регіональний, територіально-регіональний, муніципальний (міський територіальний), локальний (окремого освітнього закладу), сімейний, особистісний освітній простір. Умовою для структуризації освітнього простору виступають його територіальна й особистісна складові. ОП, як частина соціального простору суспільства, формується системою освіти і зовнішніми соціальними чинниками, віддзеркалює позитивні і негативні реформи. Специфічні відмінності освітнього простору держав і народів зумовлені культурними й історичними традиціями. Динаміка ОП є важливою соціокультурною характеристикою суспільства. Інформатизація суспільства сприяє формуванню інформаційного освітнього підпростору. Освітній простір є результатом конструктивної діяльності суб'єктів освіти. В ньому взаємодіють освітні середовища і форми існування освітнього співтовариства як соціокультурного і соціопсихологічного феномена.

Для сучасного світового освітнього простору характерні важливі тенденції: перехід від елітарної вищої освіти до високоякісної освіти для всіх; поглиблення міждержавної співпраці в освіті; збільшення в змісті освіти гуманітарної складової; поширення інновацій при збереженні національних традицій країн. До проявів світового освітнього простору слід віднести процеси обміну студентами та викладачами, співпрацю між ВНЗ країн над спільними проектами. Негативними наслідками глобалізації освіти є активізація «витоку розуму» – обдарованої молоді, кращих учених – з країн з недостатнім розвитком освітньої інфраструктури і низькою престижністю інтелектуальної праці до розвинених країн.

Функції організаційного регулювання процесів у світовому освітньому просторі покладено на ЮНЕСКО, яке здійснює моніторинг соціальних і освітніх процесів. Найвідомішим у світовій практиці є індексний метод, що використовується в щорічних докладах ООН про розвиток людини. Його сутність полягає в розрахунку зіставних індексних показників, що характеризують різні аспекти економічного і соціального життя країн світу. До сукупності цих показників включено: 1) інтегральний індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП); 2) індекс рівня освіти; 3) рівень грамотності дорослого населення; 4) сукупний валовий показник вступників до навчальних закладів 1, 2 та 3 рівнів акредитації; 5) кількість учених та технічних спеціалістів, які займаються науково-дослідною роботою, на 1000 осіб населення; 6) очікувана тривалість життя при народженні, кількість років; 7) валовий національний продукт; 8) реальний валовий національний продукт на душу населення; 9) доля витрат на освіту від обсягу загальних державних витрат; 10) доля витрат на освіту від валового національного продукту; 11) загальні витрати на освіту. За окремими показниками (1; 6; 9; 10; 11). Україна відстає від розвинених країн світу.

Континентальний освітній простір. На континентальному рівні інтеграція політичних та економічних процесів сприяла формуванню різних типів освітніх просторів: американського, південно-азійського, європейського освітнього простору та інших. Усі вони об'єднують національні освітні системи різних типів і рівнів, відрізняються за філософськими і культурними традиціями, цілями, якістю освіти.

Особистісний ОП (ООП). Сукупний освітній потенціал суспільства визначається за конкретними освітніми здобутками особистості. ООП – це простір включеності особистості як суб'єкта едукативного процесу в освітній простір країни, громадянином якої він є. ООП відображає систему реальних взаємодій людини з відкритим соціальним освітнім середовищем, взаємодій, які спрямовані на використання освітнього потенціалу суспільства з метою задоволення власних освітніх потреб і саморозвитку. Завдяки освітній діяльності особистості певна частина освітнього простору персоналізується, фіксується як «власна», створюється освітній простір «для мене», який забезпечує особистісне зростання. Людина існує в різних освітніх просторах, зв'язки між якими іноді є системними (дитяча дошкільна установа – загальноосвітня школа – ВНЗ), іноді автономні (освітні простори позашкільних установ). Дослідження науковців відмічають соціальну невизначеність освітнього професійного та особистісного простору молоді, яка пов'язана зі складністю вибору життєвого шляху.

Формування освітніх просторів, які охоплюють значні території – складний і тривалий процес. Розглянемо механізми формування цього феномену на прикладі європейського простору вищої освіти, свідками розвитку якого ми є в період кінця ХХ – початку ХХІ століття. Головною особливістю категорії «простір», на думку М. Хайдеггера, є його здатність «конструювати світ». Прикладом соціального «конструювання світу» в межах європейського континенту є створення Європейського простору вищої освіти (ЄПВО). Сутність поняття відображає результат конструктивної діяльності європейських країн, спрямованої на узгодженість та інтеграцію процесів у галузі вищої освіти.

ЄПВО (з англійської – European Higher Education Area, або ЕНЕА) – це система соціальних відносин і взаємодії суб'єктів суспільної діяльності (соціальних інститутів) у межах певних територій Європи, спрямована на задоволення освітніх потреб людини і суспільства. За типом, територіальними, правовими характеристиками ЄПВО – це континентальний освітній простір, який забезпечує зближення і гармонізацію систем вищої освіти в Європі. Він є одним із рівнів соціального європейського простору (поряд з економічним, політичним, культурним простором), а саме – вищим рівнем континентального європейського освітнього простору, це єдиний освітній простір у галузі вищої освіти європейських країн, що беруть участь у Болонському процесі. Ідея формування ЄПВО виникла у 1970-х рр., коли Рада міністрів Європейського союзу прийняла резолюція про програму співпраці у сфері освіти: програма Tempus з модернізації навчальних планів і програм навчання університетів країн Євросоюзу; програма Erasmus (1987) дозволяла студентам країн Європи вчитися семестр або рік в іншій країні.

Інтеграційні процеси у вищій освіті Європи беруть початок з Великої Хартії Університетів (Magna Charta Universitatum) (Болонья, 18.09.1988), де затверджені фундаментальні принципи ЄПВО: автономія університетів; єдність науки і освіти; свобода досліджень, освіти і підготовки; взаємне пізнання і взаємодія культур. У Сорбоннській декларації (Париж, 25 травня 1998 р.) міністри освіти Великої Британії, Італії, Франції та Німеччини дійшли висновку про те, що сегментація вищої освіти заважає розвитку науки і освіти в Європі [1]. Економічним підґрунтям інтеграційних процесів у вищій освіті слугувало зниження конкурентоспроможності європейських університетів на світовому ринку освітніх послуг. У 90 рр. ХХ ст. кількість європейців, що навчалися в США, вперше перевищила кількість американських студентів в Європі. Рішення щодо створення ЄПВО прийняли представники 29 країн (Болонська декларація, 19.06.1999). У 1999-2010 рр. зусилля членів Болонського процесу були спрямовані на створення Європейського простору вищої освіти. Членами ЄПВО на 2011 рік є 47 країн. Казахстан (2010) – перша центрально-азійська держава, яка визнана повноправним членом ЄПВО. Від Бельгії в ЄПВО беруть участь фламандське і французьке співтовариства, німецькомовне співтовариство Бельгії залишилося поза ЄПВО у зв'язку з відсутністю університетів. Монако і Сан-Маріно – єдині члени Ради Європи, що не беруть участі в ЄПВО.

У 2006 р. в Україні створено Національний Болонський центр і Національну групу промоутерів Болонського процесу (National Team Bologna Promoters), до якої залучені фахівці провідних університетів. Україна впровадила освітньо-кваліфікаційні рівні бакалавра і магістра, розроблено додаток до диплому, у ВНЗ застосовується система оцінювання ECTS.

Офіційне оголошення про створення ЄПВО відбулося у березні 2010 р. [7]. ЄПВО вступив у фазу консолідації і вдосконалення. Процес його створення підтримують міжнародні організації: Рада Європи, Європейська комісія із питань освіти в ХХІ сторіччі, Європейське об'єднання університетів (EUA), об'єднання Союзу студентів європейських країн (ESIB), Європейське об'єднання установ вищої освіти (EURASHE), а також ЮНЕСКО. Метою ЄПВО є формування інтелектуального, культурного, соціального і науково-технічного потенціалу Європи; підвищення престижності європейської вищої школи; забезпечення конкурентоспроможності вищої європейської освіти; підвищення ролі університетів в розвитку європейських культурних цінностей. Водночас ЄПВО спрямований на: досягнення сумісності і порівнянності національних систем вищої освіти;

підвищення якості освіти; створення умов для розвитку мобільності громадян з можливістю їх працевлаштування. У 2000 р. була створена Європейська асоціація гарантії якості у вищій освіті (ENQA).

Існування в Європі єдиного економічного простору та ринку праці примусило узгодити формальні кваліфікації вищої освіти й компетентності, одержані за допомогою реального досвіду роботи. У 1992 році при ЮНЕСКО була створена робоча група з розробки нормативної бази для забезпечення можливості взаємного визнання документів про освіту країн Європи і Америки. В контексті Лісабонської конвенції по визнанню кваліфікацій та Болонської декларації важливою є співпраця європейської вищої освіти з вищою освітою інших регіонів світу. Досвід мереж ЮНЕСКО ENIC (Європейський національний інформаційний центр з академічного визнання та мобільності – Рада Європи/ЮНЕСКО) і NARIC (Національний інформаційний центр з академічного визнання) використано для вирішення проблем визнання кваліфікацій за межами ЄПВО. ENIC охоплює всі країни Європи, Австралію, Канаду, Ізраїль і Сполучені Штати Америки. Мережа NARIC охоплює країни Європейського Союзу і Європейської економічної зони, а також асоційовані країни.

ЄПВО характеризується різноманітністю національних освітніх систем, що є європейською традицією. Характеристики і структура систем вищої освіти країн визначаються: типом і тривалістю середньої освіти з погляду віку і підготовки до подальшого навчання; наявністю або відсутністю підсистем вищої освіти, можливістю переходу з однієї підсистеми в іншу; особливостями доступу до вищої освіти (від відкритого вибору до різних форм відбору й обмежень при прийомі); оплатою навчання (від допомоги до диференційованих або узагальнених систем оплати навчання); організацією навчання з погляду графіку навчання (від річних курсів до блокових модулів), вибору (від встановленого навчального плану до вільного вибору), періодичності і типу іспитів (постійні іспити, підсумкові за кредит або блок іспитів після декількох семестрів навчання); структурою, числом і типом ступенів і тривалістю навчання для їх отримання. Збереження унікальності і цілісності національних систем вищої освіти, заперечення їх уніфікації є провідною ідеєю ЄПВО.

Кожна країна повинна встановити вимірні цілі для участі й інтеграції різних соціальних груп у вищій освіті до кінця наступного десятиріччя. До 2020 року мінімум 20% випускників ВНЗ ЄПВО повинні вчитися або проходити практику (стажування) за кордоном. Навчання протягом життя і трудовлаштування – важливі місії вищої освіти. Мають бути зменшені строки підготовки фахівців на першому циклі навчання (але не менше 3 років), бо це призводить до збільшення витрат держави і родин на навчання, збільшення відсіву студентів, зменшення привабливості вищої освіти для іноземних студентів, запізнення вступу випускників ВНЗ на ринок праці, недемократичності системи вищої освіти для студентів з соціально неблагополучних прошарків суспільства.

ЄПВО прагне розширити коло освітнього ринку, що є проявом конкуренції на ринку освітніх послуг. Зацікавленість до ЄПВО виявили країни Латинської Америки. Засобами завоювання міжнародного ринку вищої освіти є залучення іноземних платних студентів, створення філіалів, франчайзинг (передача повноважень відомого навчального закладу іншому навчальному закладу на національному або міжнародному рівні щодо права використання апробованої програми, зберігаючи за собою право загального контролю за змістом, поданням програми, а також надає оцінки та здійснює заходи щодо гарантії якості). В ЄПВО зростає пропозиція транснаціональної дистанційної освіти, яка пропонується визнаними акредитованими університетами. Франчайзинг програм вищої освіти, офшорні організації у вищій освіті, віртуальна вища освіта через Інтернет – це форми транснаціональної вищої освіти, яка незалежна від будь-якої територіальної юрисдикції. У межах ЄПВО актуалізується потреба визнання кваліфікацій: через Інтернет, за допомогою транснаціональних форм освіти, через комбінації традиційного і нетрадиційного навчання, через визнання різних видів попереднього навчання,

включаючи навчання в процесі виробничої діяльності. Всі вони об'єднані концепцією «освіта протягом усього життя».

ЄПВО створює потенційні можливості для задоволення освітніх потреб людини і вирішення проблем європейського ринку праці. Провідними його ознаками є: демократизація (доступність вищої освіти, створення системи безперервної освіти); диверсифікація (багатоваріантність за змістом, методам, формам, термінам і траєкторіями, особистісно орієнтована система різнорівневих навчальних закладів); інтернаціоналізація (академічна мобільність студентів і викладачів, міжнародне визнання документів про освіту, вчених ступенів і звань); посилення ролі освіти в науково-технічному прогресі людства, економічному зростанні країн і забезпеченні зайнятості населення; трансформація змісту, методів, цінностей, цілей, упровадження нових освітніх і інформаційних технологій.

В основу побудови єдиного ОП покладено: принцип цілісності; принцип взаємозв'язку системи і середовища; структурність як сукупність певних елементів, їх взаємодії і внутрішніх зв'язків. Основні принципи формування єдиного ОП в межах країни: наявність державних освітніх стандартів; підтримка ініціатив суб'єктів освіти всіх рівнів (державного, регіонального, муніципального) з організації співпраці; кооперація і співпраця в дослідницькій, управлінській, навчально-виховній діяльності, виконанні спільних освітніх проектів; відкритість інформації про стан і діяльність системи освіти.

Висновки. Освітній простір має певні властивості: потенціал свободи особистості, існування різних освітніх траєкторій; єдині юридичні межі; багатофункціональність; багатопрофільність – надання спектру освітніх послуг, диференційованих за змістом; варіативність і інтегрованість форм взаємодії суб'єктів, інституцій; дискретність і неперервність (загальні ідеї ОП реалізуються завдяки локальним ОП навчальних закладів); часова неперервність – наявність традицій, перспектив, програм; просторова протяжність (ОП району, міста, регіону, країни); доступність – різноманіття способів задоволення освітніх потреб; динамічність; структурованість – мережа освітніх установ; неоднорідність, пов'язана з історично створеними за час розвитку людства центрами освіти і культури; ієрархічність; рухливість меж ОП; єдність функціональних зв'язків, відносин між освітніми інститутами; інноваційний потенціал; культурні характеристики ОП як простору «культури освіти»; відкритість – включення ОП в інші соціальні простори. В освітній стратегії і політиці європейські держави дотримуються наступних імперативів: розширення прав і свобод громадян в освітній сфері; підвищення ролі держави в управлінні системою освіти; збереження національних традицій в умовах інтеграції освітніх процесів; підвищення соціального і економічного статусу педагогічного персоналу; розвиток і стимулювання зв'язків між освітою, наукою, культурою і економікою.

Освітній простір завжди повинен бути надмірним і багатоваріантним, бо саме ця його характеристика забезпечує вільний розвиток особистості.

Список використаних джерел

1. Щевелева Г.М. Образовательное пространство. Современный взгляд. Подходы к формированию / Г.М. Щевелева – Воронеж, 2001.
2. Гинецинский В.И. Проблема структурирования образовательного пространства / В.И. Гинецинский // Педагогика. 1997. – С. 10-15.
3. Цукер А.А. Образовательное пространство школы / А.А. Цукер // Управление школой. – 2004. – № 27-28.
4. Франчук Т.Й. Феномен „цілісності” в педагогічному процесі, основи формування цілісного освітнього простору / Т.Й. Франчук // Вісник Черкаського університету. Вип. 101. – Черкаси : вид. відділ ЧНУ, 2007. – С. 51-56.
5. Касярум Н.В. Освітній простір як характеристика сучасної системи освіти [Електронний ресурс] / Н.В. Касярум // «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку». 2008. Вип. №1. – Режим доступу : http://intellect-invest.org.ua/ukr/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n1_2008_st_2/

6. Спільна декларація про гармонізацію архітектури Європейської системи вищої освіти (Париж, Сорбонна, 25 травня 1998 р.).

7. Будапештсько-Венська декларація про Європейський простір вищої освіти від 12 березня 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://quality.edu.kz/index.php?option=com>

Стаття надійшла до редакції 20.03.2013

Касярум Н.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна

ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО: СТАНОВЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ

В статті систематизовані свідчення щодо поняття «образовательное пространство», яке описує достатньо новий феномен в розвитку освітньої сфери, визначені рівні та типи освітнього простору, розкрито динаміку формування освітнього простору на прикладі європейського освітнього простору.

Ключевые слова: образовательное пространство, уровни и типы образовательного пространства, европейское образовательное пространство.

Kasyarum N.

Cherkassy National University named after Bogdan Khmelnytsky, Ukraine

EDUCATIONAL SPACE: BECOMING OF NOTION

In the article the information in relation to notion is systematized «educational space», which describes the new enough phenomenon in development of educational sphere, levels and types of educational space are certain, the dynamics of forming of educational space on the example of European educational space is exposed.

Key words: educational space, levels and types of educational space, European educational space.